

РОЛЬ І МІСЦЕ ПОТЕНЦІЙНОГО АНГЛОМОВНОГО СЛОВНИКА СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті розкрито важливість розширення потенційного словника студентів нефілологічних спеціальностей у процесі вивчення лексичного матеріалу англійської мови. Розглянуто основні складові потенційного словника майбутніх фахівців.

Ключові слова: потенційний словник, лексичні навички, інтернаціональні слова, багатозначні слова, мовна здогадка, афіксація та префіксація.

В статье раскрывается важность расширения потенциального словаря студентов нефилологических специальностей в процессе изучения лексического материала английского языка. Рассматриваются основные составляющие потенциального словаря будущих специалистов.

Ключевые слова: потенциальный словарь, лексические навыки, интернациональные слова, многозначные слова, языковая догадка, аффиксация и префиксация.

The article reveals the importance of expansion of potential vocabulary of students of non-philological specialties in the study of vocabulary in English. The basic components of a potential vocabulary of future professionals are considered.

Key words: potential vocabulary, lexical skills, international words, ambiguous words, language guess, affixation and prefixation.

Постановка проблеми. Зміцнення міжнародних відносин у сучасну епоху, розширення контактів між країнами призвело до появи різної літератури з багатьох галузей знань. Для читання науково-популярної, художньої, публіцистичної й інших видів іноземної літератури є необхідним не тільки реальний запас слів студентів, до якого входять активний і пасивний лексичні мінімуми, але й потенційний словниковий запас.

Знання іноземної мови асоціюється зі знанням слів, у той час, як володіння мовою – з лексичними навичками, які саме й забезпечують функціонування лексичних одиниць у спілкуванні. Отже, лексичні навички слід розглядати як найважливіший і невід'ємний компонент змісту навчання іноземної мови, а їх формування якраз і є метою навчання лексичного матеріалу.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемі розширення потенційного словника приділено певну увагу в методичних дослідженнях вчених-педагогів, у працях викладачів-практиків. Поняття потенційного словника і основні його складники розглянуті у всіх основних працях із методики викладання іноземних мов. Цією проблемою займалися А. Н. Шапкина і В. Д. Семиряк, М. В. Ляховицький та інші. Вони висвітлили основні компоненти потенційного словника, рівні

труднощів розуміння студентами невивчених слів, які належать до потенційного словника. Пасов С. І., Рогова Р. В. розглядали шляхи розширення потенційного словника у своїх працях. Над труднощами розвитку мовної здогадки працювали А. Д. Климентенко, А. А. Миролюбов. Поповнення потенційного словника в процесі вивчення фразеологічних одиниць вивчили методисти В. М. Ажнюк, а можливості продуктивності дослідження Н. Н. Бронін. Однак питання методичної роботи у вищому навчальному закладі з розширення потенційного словника не було вивчено в достатній мірі, тому ця проблема залишається актуальною для подальшого дослідження.

Мета статті полягає у визначенні змісту потенційного словника та виявленню особливостей навчання складовим потенційного словника під час вивчення англійської мови студентами нефілологічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Лексичний аспект спілкування має певні особливості, що полегшують його засвоєння, і такі, що його ускладнюють. До перших належить зв'язок лексики зі змістом комунікації, на що спрямована увага комунікантів. Це сприяє концентрації їхньої уваги і врешті-решт, засвоєнню. До других належить практично невичерпний запас будь-якої

західноєвропейської мови, а також великі труднощі засвоєння іншомовної лексики, що пов'язано з формою слова (звуковою, графічною, граматичною), його значенням (сполучуваністю з іншими словами, вживанням слів, а також розходження зі словами рідної мови). Викладене дозволяє зробити висновок про необхідність тривалої і трудомісткої роботи щодо засвоєння іншомовної лексики, що передбачає як безперервне накопичення і розширення словникового запасу, так і, головним чином, оперування ним у різних видах мовної діяльності – аудіюванні, говорінні, читанні та письмі.

Умови навчання у вищих навчальних закладах і, насамперед, обмежена кількість навчального часу й вузька тематика зумовлюють необхідність добору лексичного мінімуму, що має відповідати меті та змісту навчання іноземної мови у вищому навчальному закладі.

У лексичному мінімумі розрізняють *активний* і *пасивний* мінімум. Активний лексичний мінімум – це той лексичний матеріал, яким студенти повинні користуватися для вираження своїх думок в усній і письмовій формах. Пасивний лексичний мінімум – це та лексика, яку вони мають лише розуміти, сприймаючи чужі думки в усній формі (в аудіюванні) та письмовій формі (при читанні). Активний і пасивний словниковий запас утворюють так звані наявний, або реальний словник, який служить основою для формування потенційного словника.

Найбільш актуальною для методики навчання читанню у немовних вищих навчальних закладах є проблема диференційного відбору та накопичення вокабуляру. При цьому основна увага повинна надаватися розвитку у студентів навичків семантизації нових слів у процесі читання текстів без допомоги словника.

Під час навчання у вищому навчальному закладі студент повинен оволодіти досить значним обсягом словникового запасу (не менше 2500 одиниць) для того, щоб його компетентність була достатньою для зрілого читача. Враховуючи реальні умови навчання та недостатню кількість годин, що відводиться на навчання іноземної мови у вищих технічних навчальних закладах, ми погоджуємося з думкою С. К. Фоломкіної щодо того, що буде доцільним відокремити реальний пасивний словниковий запас студента з його потенційним словниковим запасом [6, с. 135].

Усі незнайомі слова у тексті можна поділити на дві групи: 1) слова, які читач не може зрозуміти самостійно, тому ігнорує їх під час читання, або звертається до словника; 2) слова, які читач може зрозуміти самостійно на підставі контексту або за допомогою внутрішніх можливостей самого незнайомого слова. Саме слова, що належать до другої групи, й є джерелами розширення вокабуляру, або мають своєрідний «потенціал». Таким чином виник та знайшов своє тривале місце в методиці викладання іноземних мов термін

«потенціальний словник». Отже потенціальний словник – це ті невивчені лексичні одиниці, зміст яких може бути семантизований самостійно.

Під **потенційним словником** розуміють такі афіксальні похідні, складні та багатозначні слова, конвертовані утворювання й інтернаціоналізми, які ще не зустрічалися студентам, але можуть бути зрозумілі ними, якщо навчити їх розкривати значення таких слів [2, с. 67].

Спираючись на лінгвопсихологічний аналіз лексики англійської мови з точки зору мотивованості, були виділені такі джерела потенційного словника: інтернаціональні слова, похідні слова, багатозначні слова, конвертовані слова, складні слова, мовна здогадка.

Інтернаціональні слова – це лексичні одиниці, що мають структурно-семантичну спільність у багатьох мовах: наприклад, text – текст, film – фільм, radio – радіо.

Інтенсифікація міжнаціональних відносин у сучасну епоху приводить до розширення сфери запозичень і інтернаціоналізмів у кожній національній мові. Кількісні нагромадження поступово викликають якісні зрушення та перебудови у всій системі словника. Студенти легко зрозуміють при читанні англійські слова, схожі за звучанням зі словами рідною мовою, як наприклад gesticulation, а gesture. Однак тут можливі деякі труднощі, пов'язані із так званими «фальшивими друзями перекладача» – інтернаціональними лексичними одиницями, які мають у мові, що вивчається зовсім інше значення, ніж у рідній мові. Наприклад англійське слово: a magazine – хоч і співзвучне з українським словом магазин, проте має зовсім інше значення – журнал.

Ці процеси значною мірою відрізняються від самовільного нав'язування мові іноземних слів, які залишаються чужими, зовнішніми об'єктами для лексичної системи. Надмірне засмічування мови іноземними словами створює перешкоду в спілкуванні та призводить до парадоксів. Активність інтернаціональних слів у національній мові є наслідком складного процесу переробки іншомовних елементів засобами органічного включення їх у систему її лексики.

Одним із найбільш продуктивних засобів словотворення є афіксація – утворення нових слів шляхом приєднання до основи слова словотвірних афіксів (суфіксів та префіксів). Похідні слова можуть утворюватися шляхом приєднання афікса до непохідної основи, яка збігається з базовим словом: kind – kindness (добрий – доброта); use – useful (використовувати – корисний).

Також шляхом приєднання афікса до похідної основи: unknown – невідомий; unexpected – несподіваний. Складові частини похідних слів англійської мови добре виділяються, що є передумовою для самостійної семантизації невивчених похідних слів потенційного словника.

Багатозначність – це наявність в одному й тому ж слові кількох, пов'язаних між собою значень,

що, звичайно, виникають внаслідок видозміни і розвитку початкового значення цього слова [3, с. 132]. Багатозначне слово має різні значення чи лексико-семантичні варіанти, які створюють семантичну структуру даного багатозначного слова. У семантичній структурі розрізняють головне і неголовне (другорядне) співзначення. Наприклад, можливі значення слова *fire*:

1. полум'я, вогонь;
2. руйнуюче горіння (*forest fire* – лісова пожежа);
3. горіння якогось матеріалу в печі, в каміні (*There is a fire in the house* – в будинку розпалили камін);
4. стрільба зі зброї (*to open fire* – відкрити вогонь);
5. сильне почуття, пристрасть (*a fire of love* – вогонь кохання) [2, с. 93].

Конверсія – це один із принципів головних засобів формування слів у сучасній англійській мові шляхом переведення слів із однієї частини мови до іншої. Цей засіб дуже продуктивний у збагаченні англійського словника новими словами: *a screen* – *to screen* (екран – екранізувати), *work* – *to work* (праця – працювати); *a mirror* – *to mirror* (дзеркало – відображувати подію).

У синхронічному плані конверсія є типом дериваційної кореляції між двома словами, які утворюють конвертовану пару. Ці два слова відрізняються тільки в парадигмі. У діахронічному плані конверсія – це засіб формування нових слів за аналогією семантичних моделей, можливих у мові. Діахронічні значення повинні виділятися у випадках конверсії при омонимії внаслідок зникнення закінчень під час розвитку англійської мови.

У даному випадку досягається розуміння на основі знання про значення елементів, які входять до складу незнайомого слова, що виникло в результаті словотворення або словоскладання. До цієї ж категорії належать слова, утворені за конверсією. Наприклад, при читанні англійського тексту можна зрозуміти незнайомі слова, утворені на основі знайомого кореня іменника *head*: *headless*, *header*, *heady* (словотворення – розуміння може бути досягнутим, якщо відоме значення афіксів); *headway*, *headset*, *headstrong* (словоскладання – розуміння може бути досягнутим, якщо відомо значення обох коренів); (конверсія – розуміння може бути досягнутим, якщо відомі закономірності словотворення за конверсією в англійській мові) [5, с. 75].

Для самостійного розуміння студентами лексики цієї категорії в навчальному процесі треба приділяти багато уваги навчанню закономірностей словотворення, словоскладання та конверсії в мові, що вивчається.

Словоскладання – утворення нових слів, шляхом об'єднання в одне ціле двох чи кількох основ. Це один із продуктивних способів творення нових слів у сучасній англійській мові. Складні слова мають аналізуватися двома аспектами: на

рівні морфемного аналізу та дериваційного або словотвірного аналізу. Морфемні складні слова складаються з кількох морфем, не менше двох із яких – кореневі морфемі. Морфемні складні слова наявні у всіх частинах мови. У дериваційному типі складні слова утворюються об'єднанням основ різних структур. Лексичне значення складних слів може бути виведено з лексичних значень їх компонентів, наприклад, *blackbird* – дрізд; *baby-sitter* – няня.

Спираючись на потенційний словниковий запас, розвивається мовна здогадка, яка не обумовлюється закономірним висновком про значення, і яка є наслідком евристичного пошуку в опорі на контекст та структурно-семантичні ознаки лексичних одиниць. Кожна здогадка є лише гіпотезою, яка підлягає критичній перевірці. Можливість здогадки залежить від семантичної мотивованості слова. Якщо читач зустрічається з незнайомим словом у нескладному для розуміння контексті, то це слово не заважає розумінню і навіть може бути засвоєне у тому значенні, про яке читач здогадався. Але для того, щоб студенти вміли здогадуватися, необхідно сформулювати в них установку на розуміння тексту за рахунок внутрішніх ресурсів без звернення до двомовного словника. Щоб сформулювати цю установку, треба з перших же занять на першому курсі розвивати стратегію читання іншомовних текстів [1, с. 112].

Отже, розвиток здібностей студентів здогадуватися про значення невідомих слів, використовуючи формальні опори в тексті або загальний контекст є дуже важливим: ця здатність дозволить непомітно розширити словниковий запас студентів під час читання. Наявність цієї здатності допомагає розвивати здатність прогнозування, яка необхідна для формування зрілого читання.

Відносячи кожному конкретну лексичну одиницю до потенційного словника, ми виходимо з її *виведення*, під яким розуміється така її психолінгвістична якість, яка забезпечує можливість розкриття її значення. Невиведені лексичні одиниці не належать до потенційного словника студентів. Вони є деякою частиною інтернаціональних слів, які в лінгвістиці називають «помилковими друзями перекладача», похідних слів, що втратили зв'язок із кореневим словом, а також деякі значення багатозначних слів, які втратили зв'язок із головним значенням. Виходячи з цього, можна приблизно визначити обсяг кожного джерела потенційного словника і його методичне значення, тобто встановити, наскільки важливе те чи інше джерело потенційного словника, наскільки він розширює словник студента. Спираючись на базовий словник, студенти можуть зрозуміти до 40 % невивчених лексичних одиниць, які належать до потенційного словника.

Лінгвопсихологічний аналіз невивчених лексичних одиниць кожного джерела потенційного словника показав, що ймовірність їх розуміння неоднакова і залежить від характеру та виду мотивованості.

Під мотивованістю в лінгвістиці розуміється наявність смислових і структурних відповідностей [4, с. 100]. Незнайомі студентам лексичні одиниці можуть мати структурну і семантичну схожість із відповідними одиницями в рідній мові, тобто вони мотивовані через рідну мову: наприклад, tank – танк; lift – ліфт.

Така мотивованість називається міжмовною. Невивчені лексичні одиниці можуть мати структурно-семантичні відповідності з відомими базовими словами: наприклад, useful – корисний; useless – некорисний (від слова use – користь). У таких випадках можна казати про мотивованість внутрімовну.

Отже, одні лексичні одиниці володіють як внутрімовною, так і міжмовною мотивованістю, інші – тільки одним видом мотивованості. Одні лексичні одиниці повністю мотивовані через відоме слово іноземної мови або через відповідне слово рідної мови, інші – частково. Одні лексичні одиниці безпосередньо пов'язані з відомим словом, інші – опосередковано, через образ, тобто тут ми маємо справу з прямою і образною або образно-логічною мотивованістю. Все це зумовлює неоднакову ймовірність розуміння невивчених лексичних одиниць.

Як показує практика викладання іноземних мов, можливі два шляхи формування необхідного словникового запасу у дорослої людини. Перший підхід спрямований до резервів пам'яті, передбачаючи її стимулювання; другий шлях пов'язаний із аналітичними можливостями інтелекту (навчання навичкам розуміння слів за допомогою аналізу). Переваги другого підходу очевидні: словниковий запас може поповнюватись безмежно; словник в очах студентів набуває системності; засвоєння нових слів відбувається безпосередньо під час читання. Для реалізації потенціального словника студенти мають добре опанувати словотворчим мінімумом та оволодіти навичками розкриття значення утворених слів за допомогою словотворення [9, с. 205].

Афіксальне словотворення без сумніву відіграє важливу роль у викладанні іноземної мови у немовному вузі. Викладач перш за все має чітко уявити, про що саме з теорії словотворення необхідно повідомити студентів, а по-друге, знайти, як на практиці навчити словотворенню.

Починати роботу над словотворенням слід якомога раніше. Знання про продуктивну основу, яка разом із суфіксом або іншою продуктивною основою, створюють словотворчу модель, мають стати першими відомостями у цьому зв'язку. Далі слід указати студентам на різницю між лексичним та словотворчим значеннями слова. Головним засобом словотворчого значення є суфікс. Саме він є й структурним центром словотворчої моделі, тому що заміна його на інший суфікс тягне за собою зміну у структурному оформленні моделі. Під час отбору мовного матеріалу для формування умінь та навичок семантизації нових слів слід

виходити з критерію виводимості. Згідно з цим критерієм, до потенціального словника належать тільки ті слова, значення яких можуть бути розкриті читачем під час читання тексту самостійно та закономірно. Наприклад, під час сприймання таких слів, як liberator, printer, unemployed та інших читач може легко виділити компоненти цих утворених слів: семантичні відносини між ними чіткі. Легко співвіднести словотворчі основи liberate, print та суфікси -or(-er), що означають носія дії. Тоді як утворені слова preparation, destructive та інші слід розглядати як невиводимі, бо їх компоненти означені нечітко.

У науково-технічній літературі англійською мовою доволі часто зустрічаються прислівники з суфіксом -ly. Вони мають яскраву загальнонаукову специфіку. Їх можна поділити на дві групи за принципом їх формування від відповідних категорій слів.

До першої групи можна віднести прислівники, утворені від відомих прикметників або іменників: analytically, classically, equivalently, normally та інші. До другої групи прислівників з суфіксом -ly належать прислівники, утворені від іменників, що означають назви наук, галузей знання або виробництва, загальнонаукових понять, наприклад, acoustically, chemically, mechanically та інші. Таки прислівники доволі легко ототожнюються під час перекладу, але часто можуть стати «фальшивими друзями» перекладача.

Одиницею відбору словотворчих засобів є не афікс, а словотворча модель, тому що значення афіксу визначається не абстрактно, а у зв'язку з його входженням до цієї словотворчої моделі.

Слід якомога раніше дати студентам поняття про продуктивність та непродуктивність афіксів. Критерієм продуктивності є їх здатність створювати нові слова. Не можна плутати продуктивність та уживаність. Остання показує, що багато слів оформлені даними афіксами. Теоретичні знання дуже важливі, але їх недостатньо. Потрібна систематична практична робота щодо словотворення [7, с. 15].

Знайомлячи студентів з морфологічною структурою англійських слів, треба привернути їх увагу до частого збігу форми кореня, основи та цілого слова у одноформових словах, яких у англійській мові значно більше. Щоб подолати цю трудність, слід визначити значення основи слова. Основа слова складається з кореня та словотворчого афіксу. Можна виділити основи трьох типів:

- 1) нестворені, або морфологічно неділимі (tear, book);
- 2) утворені, або ділимі на значущі частини (reread, renew);
- 3) зв'язані, або ділимі за аналогією з іншими мовами.

Основи цього типу зустрічаються частіш за все у словах, запозичених із французької та латинської мов (majesty, territory). Візьмемо ряд семантично зв'язаних між собою слів, наприклад, history-

historic-historical-historian. Основу складає частина, що є спільною для усіх цих слів. Не слід забувати, що морфологічний аналіз не є самоціллю. Він лише засіб розширення словникового запасу студентів. Такі фактори є дуже важливими для розуміння утвореного слова: кількість афіксів у слові; модель, згідно з якою побудовано слово (добре відома, менш відома, невідома зовсім); чи є у слові орфографічні труднощі; чи є в рідній мові еквіваленти цього слова та інші. Щодо афіксального словотворення, можна рекомендувати такі напрями роботи:

- 1) робота з морфемами (афіксами й основами) в утворених словах;
- 2) робота з утвореними словами;
- 3) формування утворених слів;
- 4) пошук англійських еквівалентів до окремих слів або гнізд слів рідної мови.

Ці види вправ мають різні цілі: запам'ятати функцію та значення складових елементів слова; виділити в окремих утворених словах знайомі елементи; дізнатися та запам'ятати показниками якої частини мови є ці елементи; упізнати знайомі елементи у незнайомих утворених словах; визначити, якою частиною мови є ці слова; сформувати новоутворені слова за допомогою конкретних афіксів згідно з моделями; проаналізувати структуру утворених слів та визначити значення їх частин; знайти англійські еквіваленти словам та словосполученням у рідній мові.

Така система вправ виключає механічні вправи, вона містить лише напівтворчі та творчі вправи. Слід зауважити, що в практиці викладання іноземних мов у немовних вищих навчальних закладах словотворення повинні входити до складу вправних систем кожного тексту, роботу зі словотворення необхідно проводити систематично. Така робота повинна бути частиною цілого процесу навчання читанню.

Вправи зі словотворення слід будувати за принципом «від простого до складного». Для досягнення кінцевої мети – саме навчання читанню – першочергове значення мають вправи,

спрямовані на аналіз утворених слів, а не на їх формування. Словотворчий аналіз дає можливість прогнозувати ті закономірності та особливості, що є характерними для даної мови.

Висновки. Уміння студентів долати труднощі, пов'язані з розумінням невивчених лексичних одиниць, можна розглядати як уміння вирішувати проблемні завдання. Це відповідає прагненню студентів до усвідомленої творчої пошукової діяльності й відповідає вимогам педагогіки про необхідність включення у навчання гуманітарних предметів стабільної системи пізнавальних завдань. Уміння вирішувати пізнавальні завдання розглядається, з одного боку, як важливий критерій досягнутої самостійності, з другого – як суттєва передумова у формуванні самостійності. До роботи над невивченими лексичними одиницями включається:

- 1) заходи навчання розуміння невивчених лексичних одиниць потенційного словника повинні бути спрямовані не на оволодіння студентами конкретних лексичних одиниць, а на вироблення уміння їх семантизації;
- 2) формування потенційного словника починається тільки в тому разі, коли студенти знають базове слово. Якщо це необхідно, його треба повторити;
- 3) при виконанні комплексу вправ потрібно дотримуватись певної послідовності, що передбачає градацію за рівнями складності.

Методика навчання розуміння невивчених лексичних одиниць потенційного словника забезпечується прийомами навчання, розробленими для кожного джерела потенційного словника, цільовими установками до вправ, виконання вправ. Знання іноземної мови асоціюється зі знанням слів, у той час як володіння мовою – з лексичними навичками, які саме й забезпечують функціонування лексичних одиниць у спілкуванні. Отже, лексичні навички слід розглядати як найважливіший і невід'ємний компонент змісту навчання іноземної мови, а їх формування якраз і є метою навчання лексичного матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барабанова Г. В. Методика навчання професійно-орієнтованого читання в немовному вищому навчальному закладі : [монографія] / Галина Василівна Барабанова. – К. : ІНККОС, 2005. – 315 с.
2. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Ч. 2. Лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі / В. І. Карабан. – В. : Нова Книга, 2001. – 302 с.
3. Казакова Т. А. Практические основы перевода. Серия : Изучаем иностранные языки / Т. А. Казакова. – СПб. : Издательство Союз, 2001. – 320 с.
4. Носенко И. А. Пособие по переводу научно-технической литературы с английского языка на русский : [учеб. пос. для студентов техн. вузов] / И. А. Носенко, Е. В. Горбунова. – М. : «Высш. Школа», 1996. – 152 с.
5. Тарнопольський О. Б. Методика навчання іноземної мовленнєвої діяльності у вищому мовному навчальному закладі освіти: [навч. пос.] / Олег Борисович Тарнопольський. – К. : «ІНККОС», 2006. – 248 с.
6. Фоломкина С. К. Обучение на иностранном языке в неязыковом вузе: [учеб.-метод. пос.] / С. К. Фоломкина. – [2-е изд., испр.]. – М. : Высшая школа, 2005. – 225 с.
7. Bates E. I. Language and context. The acquisition of pragmatics. – N.Y. – L., 2010. – 320 p.
8. Lyons J. Language, meaning and context / J. Lyons. – Cambridge, 2008. – 183 p.
9. Vassa R. T., Vassa S. T. Content area reading / R. T. Vassa, S. T. Vassa. – Boston, 2006. – 212 p.

Рецензенти: Гришкова Р. О., д.пед.н., професор;
Шерстюк Л. В., к.пед.н., доцент.

© Стрельчук Я. В., 2013

Дата надходження статті до редколегії 02.04.2013 р.

СТРЕЛЬЧУК Яна В'ячеславівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: культурологічна англомова підготовка студентів нефілологічних спеціальностей.